

O azijskem produkcijskem načinu

LUDVIK ČARNI

POVZETEK

Avtor razpravlja o azijskem produkcijskem načinu. Povod za razpravo je razpravljanje Perry Andersona o tem načinu proizvodnje v knjigi "Rodovniki absolutistične države", ki je izšla v slovenskem prevodu. Avtor meni, da je Marx z azijskim produkcijskim načinom označeval najstarejše razdobje v razvoju človeštva. V korist take razlage pričajo tudi Andersonove navedbe Marxovih besedil. Preseneča, da Anderson tega ni opazil in Marxov pojem azijskega produkcijskega načina razlaga kot azijsko dokapitalistično razredno strukturo.

ABSTRACT

THE ASIAN PRODUCTION SYSTEM

The author discusses the Asian production system. The motive for it comes from Perry Anderson's discussion on this system in the book "The Pedigree of an Absolutist State", which has been published in Slovene translation. The author believes that Marx denoted the Asian production system as the oldest period in human development. In support of his interpretation Anderson quotes Marx's writings. It is suprising that Anderson has not noticed it and he interprets Marx's concept of the Asian production system as an Asian type pre-capitalist class structure.

V zadnjih desetletjih je razpravljanje o azijskem produkcijskem načinu zavzelo posebno mesto v razprave o delitvi ali sistematizaciji zgodovine človeštva. Na te razprave sem opozarjal¹. K pričujočemu zapisu me je vzpodbudilo Andersonovo razpravljanje, ki ga je zapisal v knjigi "Rodovniki absolutistične države". Knjiga je v prevodu izšla v zbirki *Studia humanitatis*, Ljubljana, 1990. Avtor je azijskemu produkcijskemu načinu namenil zadnje poglavje knjige. O tem produkcijskem načinu je to najboljše besedilo v slovenskem jeziku. V literaturi velja Marx za utemeljitelja takšnega načina proizvodnje. Anderson sodi, da ga je izoblikoval na intelektualni tradiciji evropskih avtorjev 18. in 19. stoletja. Prepričan je, da se je fevdalizem iz karolinške države širil v Anglijo, Španijo in Skandinavijo. Pozneje je v manj popolni obliki pljusnil v vzhodno Evropo. Tu so njegovi sestavni elementi in faze doživeli lokalne premestitve in zasuke. Te spremembe pa niso bile nikoli tako velike, da bi vzhodna polovica celi-

¹ Diskusija o azijskem produkcijskem načinu, *Sodobnost*, 1968, št. 3, Marx in "azijski produkcijski način", *Problemi*, 1976, št. 157-8, Teorija formacij družbe, Ljubljana, 1979. Oceni knjig s tako vsebino v *ZČ*, 1978, št. 4, in *Anthropos*, 1986, št. 3-4.

ne, kot njena nerazvita periferija, prenehala biti podobna zahodni. Fevdalizem, sklepa Anderson, se je na vzhod širil s pomočjo naseljevanja in posnemanja vzgledov. Osvajanja so bila pri tem drugotnega pomena. Na ta del sveta, zaključuje Anderson, je fevdalizem tudi omenjen, je le evropski pojav. Dodaja, da je izjema le Japonska, ki je prešla fevdalno obliko družbe. Anderson zameri marksistom, da so pojem fevdalizma razširili preko meja Evrope. To pa ne velja le za marksiste. V splošnem so tako mnenje zagovarjali in zagovarjajo mnogi ugledni avtorji različnih usmeritev v preteklosti in v sodobnem času.

Znano je, da avtorji različno razlagajo Marxovo pojmovanje azijskega produkcijskega načina. Anderson odločno zavrača, pri tem pa se sklicuje na nekatere avtorje, da bi Marx ta produkcijski način povezoval z družbeno strukturo na stičišču arhaične in razredne družbe, ki so jo avtorji različno poimenovali (prehodno razdobje, zgodnje razredna družba, kastovsko - stanovska družba itd.). Taka struktura oz. tako razdobje naj bi bilo značilno za mnoge dežele na različnih celinah. Ti avtorji sodijo, da je Marx azijski produkcijski način postavil pred in ne poleg dokapitalističnih produkcijskih načinov, ki jih v svojih besedilih omenja. To je razvidno tudi iz Predgovora "H kritiki politične ekonomije". Drugačna razlaga je zmotna, tudi Andersonova, posledica površnega branja besedil. V splošnem je, glede na vrednost določene teorije, vseeno, kdo je njen začetnik. Zato tudi ni odločilnega pomena, če je Marx začetnik teorije "azijskega" produkcijskega načina v tej ali oni obliki. Toda Marx je, kakor je zapisal Braudel, avtor "Kapitala". Zato se zagovorniki tega produkcijskega načina v tej ali oni obliki sklicujejo na Marxa kot predhodnika. Danes najbrž prevladuje mnenje, da je s tem produkcijskim načinom označeval dokapitalistično razredno strukturo azijskih oz. neevropskih ljudstev. Nekateri bi k temu dodali: tudi Bizanca, Rusije itd. Tako pojmovanje azijskega produkcijskega načina ne zagovarjajo le marksisti. Mednje najbrž ne kaže uvrstiti niti Wittfogla, ki so ga nekateri avtorji pred desetletjem imeli za uglednega avtorja tega načina proizvodnje.² Anderson ga je uvrstil med spenseriste. Nekateri so se take razlage oprijeli, ker so sodili, da za ta svet ni mogoče uporabiti oznak, značilnih za evropski razvoj. Druge so bolj vodili politični motivi, ker so v Stalinovem času in Stalin prepovedali razpravo o azijskem produkcijskem načinu. Tretji so se oprijeli teorije azijskega produkcijskega načina, ker se jim je zdela sveža in so ji kot taki pritegnili. Branje njihovih besedil priča, da je bilo njihovo poznavanje azijske zgodovine in drugih ljudstev različno. Tako je tudi tehtnost njihovih razprav različna. Razlikujejo se tudi v razlagi azijske formacije in v opisovanju njenih obeležij. Skupno jim je, da se dokapitalistična razredna družba azijskih in drugih ljudstev loči od evropskega razvoja. Prevladuje mnenje, da je za te dežele značilna državna lastnina zemlje in despotska oblika vladavine.

Anderson je v začetku razprave o azijskem produkcijskem načinu, tudi v prejšnjem poglavju, navedel poglede nekaterih evropskih avtorjev na azijski razvoj od 16. stoletja dalje. Upošteval je predvsem tiste, ki jih ima za predhodnike azijskega produkcijskega načina. Tak pregled ni prvi. Zaželen bi bil celovit pregled evropskih avtorjev na azijski razvoj. Anderson omenja nekatere druge avtorje, a le v opombi, predvsem Voltaireja in Anquetil - Duperrona. Prvi je bil, kakor je zapisal Anderson, znameniti kritik Montesquieuja, zagovornika geografskega materializma. Znale so njegove sodbe, da fevdalizem ni bil le evropski pojav. Drugi je teoretike azijskega despotizma (1778) obtožil, da so njihove doktrine zgolj ideološko kritje za kolonialno agresijo in ropanje Daljnega Vzhoda. Nekaj let je preživel v Indiji in odločno zanikal obstoj despotizma v Indiji, Perziji in Turčiji. Anderson dodaja, da ga je kot Francoza

2 Ocena knjige v ZČ, 1990. št. 2.

motil neuspeh angleškega kolonializma. To pa ne spremeni njegovih pogledov na azijski razvoj. Navedeni primeri pričajo, da so vladale med evropskimi avtorji 18. in 19. stoletja različne sodbe o azijskem razvoju. Razpravljalci pa so o le-tem imeli malo gradiva. V svojih razpravah so tudi svetovali evropskim vladarjem, kako naj ravnajo, da bodo uspešni, dobri itd. Vložili so mnogo intelektualnega napora, da bi razkrili neznano zgodovino azijskih ljudstev. Anderson je svoj pregled evropskih avtorjev na azijski razvoj začel z Machiavellijem. Označil ga je za prvega teoretika, ki je skušal razumeti otomansko cesarstvo kot antitezo evropskih monarhij. Turki so bili najbližji Evropi in na njenem ozemlju. Njegovi sodbi so sledili drugi (Bodin). Konec 17. stoletja je, je zapisal Anderson, začela moč turške države pojemati. Zdaj začno prevladovati teme o premoči Evrope. Slabosti turške države so začeli pripisovati vsem azijskim cesarstvom. Ta prevrat, nadaljuje Anderson, je očitno v spisih francoskega zdravnika Bernierja, ki je potoval po Turčiji, Perziji in nekaj časa živel na mongolskem dvoru. Indijo je opisoval kot ekstremno različico otomanskega cesarstva in ugotavljal, da tam ni zasebne lastnine zemlje. Anderson meni, da je močno vplival na nekatere razsvetljence. Njegova knjiga je doživela okoli trideset izdaj. Bernierja je upošteval tudi Marx. Anderson je za Hegla zapisal, da je natančno proučil Montesquieuja in Smitha. V "Filozofiji zgodovine" je zapisal, da je despotizem, ki se je razvil v velikanskih razsežnostih na Orientu, "oblika zgodovine, ki je ustrezala zori zgodovine". Anderson te Heglove trditve ni skušal pojasniti in je najbrž ni mogel ali hotel razumeti. Znano je, da je Hegel zgodovino človeštva razdelil na štiri razdobja: vzhodni svet (Kitajska, Indija, Perzija, Egipt), grški, rimski in germanski svet. Ta razdobja se po njegovem ločijo med seboj po napredku zavesti o svobodi. Hegel je vzhodni svet postavil pred in ne vzporedno z antičnim in germanskim razdobjem. Marx je z azijskim produkcijskim načinom označeval najstarejše razdobje v razvoju človeške družbe. Tega razdobja pa ni povezal le z azijskim ali vzhodnim svetom. Ta misel je prisotna v vseh njegovih besedilih, tudi tistih, ki jih je napisal pred začetkom petdesetih let, ko je uporabil pojem azijskega produkcijskega načina. Anderson je razpravo o Marxovih pogledih na azijsko družbo začel z njegovim pismom Engelsu 2. 6. 1853, kjer je zapisal, da ima Bernier povsem prav, ko pravi, da je temelj vseh pojavov na Vzhodu - pri tem misli na Turčijo, Perzijo in Hindustan - to, da ni zasebne zemljiške lastnine. To je resnični ključ k vzhodnemu nebu. Res je, kakor je zapisal Anderson, da je Marx, kadar je pisal o orientalskih despotijah, imel v mislih tedanja azijska cesarstva. Od vseh pa je imel največ gradiva o mogulski Indiji. Poleg drugih zapisov je uporabil tudi poročila angleških kolonialnih uradnikov. O njih danes vemo, da so bili površna, nasprotujoča si itd. Iz osnutkov "Grundrisse", kot je zapisal Anderson, je zelo jasno razvidno, da je Marx zagrešil teoretsko napako. Kot "azijske" je opisoval zelo različne družbe v Mehiki in Peruju pred tujimi osvajanji, celo keltske in druge plemenske družbe. Pri tem je začel verjeti, da temeljna realnost azijskega produkcijskega načina ni bila ne državna lastnina zemlje, niti centralizirano namakalno delo ali politični despotizem, pač pa plemenska ali srenjska zemljiška lastnina v samozadostnih vaseh, v katerih se dopolnjujeta poljedelstvo in rokodelstvo. Ta plemenska ali srenjska zemljiška lastnina pomeni arhaično obliko lastnine, zato je Marx azijski produkcijski način razumel kot arhaični produkcijski način. Marx je ločil produkcijske načine, o tem tudi Anderson ne dvomi, po odnosu ljudi do produkcijskih sredstev. Zemlja je bila v dokapitalističnih produkcijskih odnosih najpomembnejše produkcijsko sredstvo, zato arhaična srenjska ali skupna zemljiška lastnina pomeni arhaični produkcijski odnos. Marx je to arhaično srenjo, ki jo je imenoval vaško, poljedelsko omenjal pri različnih ljudstvih na različnih celinah. Zato piše o azijski, ruski, ameriški itd. vaški srenji. Če bi Anderson premislil Marxova besedila in ne bi

tako čvrsto sledil nekaterim razlagam, se pri razlagi Marxovega pojmovanja azijskega produkcijskega načina ne bi zmotil. Tudi kako pripombo na Marxov račun bi lahko zadržal. Pritrditi pa mu kaže, da je Marx precenil egalitarizem v Indiji. Celo več. Azijske družbe pred vdorom Evropejcev ni mogoče imeti za arhaično družbo in jo razvojno postaviti pred antično strukturo družbe, kakor sta to storila Marx in Engels. Zato je tudi razumljivo, da iz njunih besedil ni mogoče izpeljati konsistentne in sistematične teorije azijskega produkcijskega načina, če ga pojmuje kot razredno družbo. Anderson trdi, da po marksistični teoriji država, kakršnakoli že, tudi despotska, lahko nastane le na razredni strukturi družbe. Marx in Engels sta dopuščala nastanek države tudi pred nastankom razredne družbe. To je razvidno iz njunih besedil, posebno iz Engelsovega "Anti - Dühringa".³

Anderson zavrača teorijo azijskega produkcijskega načina, ker sodi, da ni mogoče rekonstruirati azijske zgodovine s "komunalno tribalno lastnino" ali "namakalnimi deli". Sodi, da sta dve "civilizaciji" - Kitajska in muslimanska cesarstva - ki sta obstajali v različnem geografskem kontekstu, imeli povsem različni družbenoekonomski strukturi. Anderson ju ne imenuje, ker ne poskuša definirati temeljnih produkcijskih načinov. Uporablja pojem civilizacije, ki ga v tem primeru razume kot konvencionalno verbalno zgradbo, ki prikriva nerešene in povsem konkretne primere. Po njegovi sodbi socialnoekonomski strukturi omenjenih civilizacij ločita od evropskega razvoja.

Andersonu moram pritrditi, da z omenjenimi oznakami azijskega produkcijskega načina ni mogoče pojasniti azijske zgodovine. Oznake o tem produkcijskem načinu je omejil na napačno razlago Marxovega pojmovanja. Oznak, ki so jih zapisali razpravljalci, ni upošteval. To je pomanjkljivost njegovega razpravljanja o azijskem produkcijskem načinu. Priznati pa mu je treba, da je za razliko od mnogih razpravljalcev nakazal konkretne razlike, ki jih je opazil med evropskim razvojem in omenjenima azijskima civilizacijama. Poznavalci evropskega fevdalizma najbrž ne bodo brez pripomb sprejeli njegove razlage te družbene oblike. Ta tema presega okvir tega zapisa, neposredno pa je povezana z njegovim razpravljanjem o azijskem razvoju. Avtorja zanima azijska razredna družba. Branje njegovega besedila ustvarja vtis, da tam ni bilo arhaične oblike družbe. Anderson zavrača teorijo azijskega produkcijskega načina, ne zavrača pa prepričanja zagovornikov azijskega produkcijskega načina, da se je azijska dokapitalistična razredna struktura ločila od evropske.

Iz Andersonove in drugih razprav je razvidno, da je bila v Aziji poleg državne lastnine tudi privatna lastnina zemlje. Med raziskovalci včasih je ali se vsaj zdi neustrezno razumevanje državne lastnine. To je tista lastnina, s katero razpolaga državni poglavar kot tak in jo kot tak tudi deduje. Vsaka lastnina državnega poglavarja ni državna lastnina. Državni poglavar je lahko tudi privatni lastnik zemlje in kot tak z njo razpolaga in jo deduje. Avtorji v zvezi z azijskim razvojem omenjajo namakalna dela. Andersonova sodba, da z njimi ni mogoče pojasniti azijske zgodovine, je upravičena. Skromno poznavanje geografije in zgodovine temu pritrjuje. Mnogi despotizem kot obliko vladavine povezujejo le z azijskim razvojem. S tem obnavljajo staro idejo o dobri Evropi in slabi Aziji, za katero v zgodovinskem razvoju ne najdemo opravičila. Očitno s predstavami avtorjev 18. in 19. stoletja ni mogoče pojasniti azijske zgodovine. Koristno je, če njihove sodbe poznamo, napak, če jih precejujemo.

3 Podrobneje v *Anthropos*, 1978, št. 5-6.